

УДК 821.161.2.09

М. Зубрицька

МИКОЛА ЗЕРОВ І ЛЕСЯ УКРАЇНКА: ЗРАЗКОВИЙ ЧИТАЧ У СВІТІ ІДЕАЛІВ ПОЕТИЧНОЇ УЯВИ

Ідеться про статті М. Зерова, одного з найвідоміших українських літературознавців ХХ сторіччя, відомого поета-неокласика, який визначив основні ареали дослідження життя і творчості Лесі Українки. Детально проаналізовано ідеї, спостереження та висновки М. Зерова про поетику художньої уяви поетеси, а також вплив особливостей побудови її текстів на читацьку уяву та сприйняття.

Ключові слова: музика поезії, образність мови, зразковий читач, уява, автор, філософія життя.

У ХХ сторіччі світ поетичного мислення Лесі Українки став об'єктом особливого зацікавлення найвідоміших вітчизняних літературознавців і культурологів, які постійно збагачували лесезнавчий дискурс оригінальними, часто навіть досить неочікуваними та контраверсійними інтерпретаціями, запропонували власні коди та візії відчитування багатой творчої спадщини видатної поетеси. Незважаючи на те, що кожний період історії розвитку науки про Лесю Українку як ареалу академічних досліджень мав характерні художні та ідеологічні особливості, більшість досліджень її творчості щоразу зменшували ті відомі «кордони відчуження» між поетесою та читачами. На них постійно звертав увагу і всіляко намагався подолати їх один із найвідоміших українських літературознавців минулого століття Микола Зеров.

Однак є періоди, які можна вважати визначальними у формуванні методологічних засад і теоретичних принципів лесезнавчого дискурсу. І саме такими є 20-ті роки, коли українські неокласики, і Микола Зеров зокрема, зосередили особливу увагу на життєвому та творчому світі поетеси та запропонували читацькій аудиторії результати свого уважного відчитування основних топосів поетичного універсалу Лесі Українки. Саме

у цих студіях неокласики продемонстрували зразки тієї високої культури роботи з біографією письменниці та її текстами, яка і збагатила український літературознавчий дискурс особливим стилем аристократичного мислення, в основі якого органічно поєдналися класична ерудиція, експериментальна інтуїція та майстерно витончене відчуття естетичної вартості художнього тексту. Ця шляхетна увага і водночас повага до кожного тексту поетеси позначилася на спробі представити цілісність, повноту й унікальність поетичного мислення та поетичного світосприйняття Лесі Українки.

Уважно вчитаймося в першу рецензію М. Зерова на вибрані твори поетеси, щоб зрозуміти як він піклувався про принцип передачі повноти світобразу Лесі Українки для читацького загалу, ніби побоюючись, що непродумана вибірковість так чи інакше вплине на неадекватну та асиметричну рецепцію її текстів: «Прометеїзм “Катакомб” і антихристиянські настрої раба-неофіта були б прегарно доповнені “Руфіном і Прісциллою”, а образи перших приклонників Христа, що “борються в терпінні і покорі”, замкнулися портретом мученика обов’язку – “Адвокатом Мартіаном”» [1].

Українські неокласики всіляко намагалися очистити біографію Лесі Українки та інтерпретування її текстів через призму життєвих обставин від напластувань очевидного вульгаризму та однобоких трактувань. М. Зеров при кожній нагоді намагався через шляхетні порівняння усталити як норму для кожного дослідника літератури принцип надзвичайно обережного вибудовування взаємозв’язку життєвого досвіду поетеси та світу її творчої уяви: «Треба усвідомити, що житьові відносини могли бути невеличким паростком, з якого артистична творчість вивела цілий рожевий кущ, простенькою мелодією, з якої композитор розгорнув складну симфонію. Коротко сказати, докори у спрощенні та вульгаризації викликає не так перевірка “гармонії алгеброю”, як заміна складного апарату алгебри на елементарну арифметику» [2].

М. Зеров свідомо вживав поняття «житьова філософія» у стосунку до біографії Лесі Українки як контексту її творчості, вказуючи водночас на вплив на окремі тексти Лесі Українки

наукового напрямку «філософія життя», зокрема його ніцшеанської версії, що запанувала в інтелектуальних дискусіях Європи початку ХХ сторіччя. Свідоме використання в лапках поняття «життєва філософія» засвідчує про обізнаність М. Зерова з новими філософськими течіями не лише початку століття, але також з основними філософськими ідеями 20-х років. Він був сучасником жвавого обговорення в Європі «філософії життя» Л. Клагеса, О. Шпенглера, Г. Зіммеля, А. Бергсона та ін. Однак літературознавець був надзвичайно обережним щодо визнання особливого впливу ніцшеанських ідей на світ поетичної уяви Лесі Українки, тому розглядав його в сукупності з іншими джерелами її художньої творчості. На підставі детального аналізу всіх статей М. Зерова про Лесю Українку можна стверджувати, що його розуміння «життєвої філософії» найближче до феноменологічної концепції «життєвого світу» Е. Гуссерля, згідно з якою, доволі важко описати невидимі зв'язки між життєвим досвідом автора та світом його творчої уяви.

У цьому контексті є очевидним, чому з такою обережністю М. Зеров ставився до будь-яких спроб тодішніх дослідників творчості поетеси наводити прямі паралелі між ідеологічним контекстом і текстуальним світом Лесі Українки: «Це правда, що центральні постаті і ситуації Л. Українки стають зрозумілі “на тлі дійсних подій”, що імпульсом для її, здавалось б, найдальших від злоби дня і так зв. “сучасності” композицій дуже часто служили глибоко відчуті й продумані події околиць життя. Але це зовсім не дає нам права робити з драм про Дон Жуана якусь алегорію про Струве і його “честную братію”. Можна думати, що навіть імпульс до написання “Камінного господаря” був чисто літературний: перечитаний у м. Хоні на повній відсутності лектури “Камінний гость” Пушкіна. Трудно допустити, щоби в розумовому житті Л. У. восени 1911 р., коли “Камінного господаря” писано, Струве займав стільки місця, щоби його історії присвятити цілу драму» [3].

Рецензія М. Зерова на книгу А. Музички «Леся Українка» – це блискучий урок опору спробам вульгарної надінтерпретації контексту та фрагментарних біографічних фактів як домінантного

джерела художньої творчості, які в 20-ті роки ставали критично загрозливими для українського літературознавства, що перебувало у методологічних пошуках і набувало ледь виразного академічного профілю. У кожній своїй літературній розвідці про Лесю Українку, в рецензіях на інші праці про життя та творчість поетеси М. Зеров не уникав нагоди наголосити на необхідності чіткого розмежування біографічних фактів та творчої уяви, неспроможності встановити якусь очевидну кореляцію між ними.

Якщо прокладати місток між зеровськими ідеями про межі інтерпретації художнього тексту, які в другій половині ХХ сторіччя були в полі зору найвідоміших європейських літературознавців, то його рецензія на працю А. Музички перегукується окремими місцями зі знаваними ілюстраціями У. Еко, які він навів у відомій праці «Надінтерпретація текстів», описуючи нав'язливі намагання одного із дослідників творчості Данте довести, що видатний поет був масоном, тамплієром і членом братства розенкрейцерів [4]. Подібно до відомого італійського літературознавця, який не відкидав певного, однак не зовсім визначеного впливу життєвих обставин Данте на його творчість, М. Зеров не заперечував життєвого досвіду як поштовху для появи того чи іншого тексту Лесі Українки, однак розглядав це як ледь вловимий процес, як легеньку і тонку вуаль, що аж ніяк не може покривати всю таємничу красу художнього слова. Мабуть, у цьому контексті важливо наголосити на типологічній подібності двох дослідників літератури попри півстолітню віддаль між ними: вони обидва були літераторами-практиками, обидва прагнули висловити себе в слові і через слово, а не лише студіювали творчість інших письменників. Власне, це і зумовило ту методологічну легкість, з якою вони досліджували архітектоніку літературних текстів через призму синтетичного аналізу, в якому природно знаходили як поверхневі, так і глибоко приховані пласти значень аналізованих художніх творів. Таких дослідників літератури У. Еко називав ідеальними, чи «зразковими», читачами, і це визначення набуло в сучасному літературно-теоретичному дискурсі значення усталеного терміна. М. Зеров зі статтями різного формату про Лесю Українку, що були

призначені для різних читацьких аудиторій і, звісно, виконували різні функції, є одним із небагатьох дослідників життя та творчості поетеси, які відповідають усім критеріям «зразкового» читача.

Творчість видатної поетеси для М. Зерова і, мабуть, для всіх неокласиків, стала передусім невичерпним джерелом розшифрування основних кодів української літератури та водночас однією з основ формування динамічної культурної матриці нашої національної ідентичності: «Теми і мотиви цієї високої творчості, майже без винятку, нав'язані враженнями українського життя, породжені думами і настроями українського інтелігента» [5]. Саме М. Зеров чітко виокремить інтелектуалізм поетичної уяви Лесі Українки як визначальну рису її творчості та як новий здобуток вітчизняної літератури: «Найголовніший предмет її письменницького інтересу – це думки, які вона хоче розвинути, а тому і байдуже їй, що бере вона для своєї „Лісової пісні“, фантастичні істоти чи справжніх, звичайно стрічаних у житті людей» [6].

Неокласики першими у науці про Лесю Українку окреслили реперні точки творчого макросвіту поетеси, що стали основою для інтелектуальної картографії її поетичного мислення. Саме ці точки утворили вісь академічних студій, навколо яких усі наступні покоління науковців розгортають нові інтерпретації. Без перебільшення можна стверджувати, що сьогодні жоден дослідник доробку Лесі Українки не може обійтися без студій неокласиків, зокрема без досліджень Миколи Зерова, без посилань на його проникливі та досі актуальні спостереження, без його майстерного розшифрування основних засад і визначальних принципів поезики світообразу Лесі Українки, без його виважених інтерпретацій художніх і естетичних параметрів текстів видатної поетеси. Навіть більше, окремі зауваження та спостереження М. Зерова щодо особливостей поезики художнього мислення Лесі Українки є суголосні з тими ідеями, які лягли в основу розвитку магістральних напрямів світової літературно-критичної думки ХХ століття. Це, зокрема, його увага до складної проблеми взаємозв'язку «автор – читач», його спроба визначення

маркерів читабельних і нечитабельних текстів (слід відзначити, що М. Зеров посилався на вислів Лесі Українки «нечитомість»), його тонке відчуття феномену книжності чи літературності в художніх текстах (цей преславутий «екзотизм» драматичних творів поетеси, який відлякував читача своєю радикальною інакшістю на тлі традиційних уявлень про українську літературу) і, насамкінець, його делікатно витончені ключі розуміння секретів авторських стратегій опанування читацької уяви тощо. Мабуть, сьогодні кожен поінформований читач зуміє легко, без будь-якої асоціативної вимушеності провести паралель між влучними тезами, спостереженнями й висновками М. Зерова та основними ідеями тих представників літературно-теоретичної думки другої половини ХХ століття, які зосереджували свою увагу на постаті автора, читача та на різному розумінні поезики й естетики тексту.

Однак серцевиною літературознавчих уподобань М. Зерова була поезика. Саме він запропонував шанувальникам творчості поетеси найкращі зразки аналізу поезики її художнього світу. Зокрема, на особливу увагу заслуговують міркування відомого літературознавця про музичну природу слова Лесі Українки та звукову доміанту в організації її текстів. У цьому контексті варто наголосити, що проблема «звуку і тиші», «звучання та мовчання», «музики і поезії» у ХХ столітті не лише була однією з магістральних проблем дослідження у формалістичних теоріях, зокрема у структуралізмі та семіотиці, а й опинилася в центрі уваги феноменології; і герменевтиків, представників школи рецептивної естетики тощо. Крім цього, роздуми М. Зерова про органічну єдність музики та візуальної образності в поетичному мисленні Лесі Українки перегукуються з думками його сучасника, видатного поета і літературного критика Т. С. Еліота, які він розвинув у відомій статті «Музика поезії» [7]. Літературознавець, автор досконалих із погляду класичного розуміння ритми та ритму поезій, не лише покладався на розвинене відчуття поетичної інтуїції, коли стверджував: «Розуміється, трудно мені це твердити, поки ще спеціальні досліди примушують на себе чекати, – але мені здається, що в уяві Лесі Українки образ не панував над звуком і не попереджав його. Кожне явище відкривалося їй разом

і як видіння, і як звук. І навпаки – скоріше звук викликав образи, мелодія відтворювала в пам'яті картину» [8]. Він одразу подав зразок такої музичності: «Як на доказ, спробую послатися на один з кращих і, на щастя, не дуже зацитованих віршів у збірці «Відгуки» – на вірш «Забуті слова», присвячений, можливо, тій тітці, сестрі батьковій, заслання якої спричинилося до написання першого вірша «ні волі, ні долі»:

*То вже давно було. Мені сім літ минало,
А їй, либонь, минуло двадцять літ.
Сиділи ми в садку, там саме зацвітало
І сипався з каштанів білий цвіт.*

...І от – зміст давньої розмови загубився, стерся з пам'яті, але голос її зостався, залишилася мелодія, і в мелодії – дивна сила хвилювати почуття, виводити перед очі картини й постаті» [9].

М. Зеров розлогими ілюстраціями поетичного доробку Лесі Українки ілюстрував, як вона геніально єднала в слові музику та поезію, шукала художнього втілення єдності смислу та звуку і як під могутнім впливом музики народжувалися майстерне слово, образ, поняття, що співзвучні музиці: «Ці настирливі й постійні, вічно чарівні образи не тільки малювалися в уяві Лесі Українки, але й говорили, промовляли до неї; її уява взагалі була нпнечена звуками, а її пам'ять міцно ті звуки тримала» [10]. Саме М. Зеров звернув увагу на феномен музичності мовно-творчого світу поетеси, в якому магія образної мови є чудовим відблиском глибинного зв'язку з музикою. Інакше кажучи, літературознавець розглядав поезію Лесі Українки як дзеркальне відображення її тонкого відчуття музики слова. М. Зеров у жодній своїй статті про життя та творчість Лесі Українки, у жодному своєму відгуку чи рецензії на дослідження інших про світ її поетичної уяви не згадував праці Ф. Ніцше «Народження трагедії з духу музики», про яку в той час, – зрештою, як і в часи Лесі Українки, – велося чимало дискусій. У цьому, мабуть, і не було якоїсь потреби, оскільки німецький філософ дав нову інтерпретацію античній концепції музики та її взаємозв'язку з поезією. Чудова обізнаність М. Зерова зі староримською та старогрецькою поезією, яка дала світовій літературі вершини образної мови, його власний

поетичний досвід, що є зразком неокласичної поезії, стали основою витонченого розуміння феномену поетичної мови Лесі Українки, що віртуозно передала музику людських почуттів у звучанні образного слова. М. Зеров як поет-неокласик подав свою візію музичності слова та його візуалізації у творах Лесі Українки, що заснована на глибинному сприйнятті поетичного слова та на глибинному розумінні природи поезії.

Микола Зеров зосереджував особливу увагу не лише на поезії Лесі Українки з її феноменальною музичною та словесною образністю. Не могла не привабити його, передусім як неокласика, як професора класичного академічного формату з особливим залюбуванням в античній культурі та літературі, драматургія Лесі Українки та її поеми, в яких він віднаходив відгуки античних поетичних форм і засобів. Досі на теоретичному рівні ніхто, крім М. Зерова, не розвинув детальніше дослідження про роль «агону, словесного турніру, завзятої боротьби між супротивниками, де кожний всіма засобами боронить свою тезу» [11] у драматургії Лесі Українки. Так само досі немає ширших досліджень про плавний перехід поетеси від музичності слова до застосування розповідних елементів і навіть розповідних структур у поемах. М. Зеров влучно навів спостереження, що «пізніші й сильніші з художнього боку поеми характеризуються зростанням цього розмовного елементу: такі і „Віла-посестра”, і „Одне слово”, що все становить т. зв. „розмову-оповідання”» [12].

Теорія розповідності – це чудовий інструмент, щоб розгорнути наведені думки М. Зерова. Ніби інтуїтивно відчуваючи, що у ХХ столітті по-різному складеться доля різних творів письменниці, ніби наперед заповнюючи прогалину в складному діалозі поетеси з читачами, а також усуваючи основи для будь-яких спроб асиметрії в інтерпретації світу її творчої уяви, – а М. Зеров добре відчував наслідки ідеологічно заангажованого підходу до життя та творчості Лесі Українки, що вже ставав реалією, – він у 1930 році подав зразок уважного академічного відчитування однієї з її найскладніших драм «Руфін і Прісцилла». Саме про неї Леся Українка, за спогадами

Л. Старицької-Черняхівської, сказала, «...що не скінчить її, що вмере і не скаже людям того слова, яке так хотіла сказати» [13].

М. Зеров цитує ці слова поетеси у своєму дослідженні. Можливо, саме вони й наштовхнули його до уважного прочитання цього тексту, а можливо, і ці слова, і його зацікавленість античним світом літератури, і його намагання подати панораму поетичної уяви Лесі Українки від аналізу поезій до інтерпретації великих драм дали поштовх його наміру подати українському читачеві таке ґрунтовне дослідження драми, яка пізніше не часто була в полі уваги сумлінних дослідників світу драматургії Лесі Українки. М. Зеров, як і в кожному своєму попередньому дослідженні, перетворив цей свій діалог зі світом поетичної уяви письменниці на літературознавчу подію, в якій зразковий читач, як на великому інтелектуальному святі, любується лабіринтом авторської думки і з легкістю мандрує за нею, довірившись поетичній уяві й повіривши у свою зразкову інтуїцію читача.

Це була остання мандрівка світом поетичної уяви Лесі Українки, яку М. Зеров залишив на письмі. Однак його діалоги з поетичним світом Лесі Українки мали виразну місію – бути мостом між поетесою і читачами. Саме завдяки цій місії сьогодні погляди М. Зерова на творчість Лесі Українки належать до вершини літературно-критичної думки, і всі ідеї відомого літературознавця мандруватимуть разом із її поетичним словом до майбутніх читачів як зразок класично ідеальної культури читання та інтерпретування художнього слова.

Література

1. Зеров М. Леся Українка. «В катакомбах» та інші (sic!) п'єси / М. Зеров // Українське письменство. – К. : Вид-во С. Павличко «Основи», 2003. – С. 340.
2. Зеров М. «Руфін і Прісцилла». До історії задуму і виконання / М. Зеров. Там само. – С. 878.
3. Зеров М. «Леся Українка» / М. Зеров, А. Музичка // Там само. – С. 446.
4. Еко У. Інтерпретація та надінтерпретація / У. Еко // Маятник Фуко. – Л. : Літопис, 1998. – С. 656–659.

5. Зеров М. Леся Українка : критично-бібліографічний нарис / М. Зеров // Українське письменство. – К. : Вид-во С. Павличко «Основи», 2003. – С. 407.
6. Зеров М. Леся Українка і її «Лісова пісня» / М. Зеров // Там само. – С. 743.
7. Еліот Т.-С. Музыка поезії / Т.-С. Еліот // Слово. Знак. Дискурс : антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Л. : Літопис, 2002.
8. Зеров М. Леся Українка : критично-бібліографічний нарис / М. Зеров // Українське письменство. – К. : Вид-во С. Павличко «Основи», 2003. – С. 403.
9. Там само. – С. 403.
10. Там само. – С. 403.
11. Там само. – С. 403.
12. Там само. – С. 403.
13. Старицька-Черняхівська Л. М. Хвилини життя Лесі Українки / Л. М. Старицька-Черняхівська // Літ.-наук. вісн. – 1913. – Х. – С. 30.

Зубрицькая М. Николай Зеров и Леся Украинка: образцовый читатель в мире идеалов поэтического представления.

Речь идет о статье Н. Зерова, одного из самых известных литературоведов ХХ века, известного поэта-неоклассика, который определил основные ареалы исследования жизни и творчества поэтессы. Детально проанализированы идеи наблюдения и выводы Н. Зерова о поэтике художественных представлений поэтессы, а также влияние особенностей построения её текстов на представление и восприятие читателя.

Ключевые слова: музыка поэзии, образность речи, образцовый читатель, представление, автор, философия жизни.

Zubrytska M. Mykola Zerov and Lesia Ukrainka: the Model Reader in the Ideal World of Poetic Imagination.

The article deals with the research of Lesia Ukrainka's life and works, which have been done by famous Ukrainian literary scholar and poet Mykola Zerov, who defined the mainstream of further development of literary discourse. The core ideas of Mykola Zerov's study of the poetic of Lesia Ukrainka texts are analyzed in the context modern literary studies development.

Key words: music of the poetry, imaginative aspects of the language, model reader, author philosophy of life.